

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Г.В.Самойленко

Архівні джерела та стародруки про творчу спадщину В.Забіли

Першим літератором, який у своїх статтях сказав слово про В.Забілу, був П.Куліш. Так сталося, що він особисто спілкувався з поетом, родичем своєї дружини Олександри Білозерської (Ганни Барвінок), бував неодноразово у нього на хуторі, знав про його нещасливе кохання, був ознайомлений з його поетичними творами, які широко розповсюджувалися в рукописах та звучали як народні пісні. Тому він одним із перших і висловив своє ставлення до поета-романтика як людини і митця. Проте одразу зауважимо, що саме їх особисті відносини і відіграли певну негативну роль у першій оцінці поетичного слова В.Забіли.

П.Куліш у статті "Взгляд на малороссийскую словесность", опублікованій у журналі "Русский вестник" (1857, кн. XII), оглядаючи дошевченківський період, дав однобічну, несправедливу оцінку його представникам. І тут відчувалась особистісна неприязність до них П.Куліша. І це помітно навіть з наведеного нижче уривка, бо в ньому зустрічаються три імені поетів, які були з Чернігівщини: "Еще менее займут нас произведения Кирила Тополи, который в первой своей пьесе "Чары" обещал что-то похожее на талант, но в следующих затем обнаружил решительную бездарность, – тупые басни г.Льва Боровиковского, унижительные для Малороссии вирши г.Морачевского под заглавием "До чумака", стихи г.Забилы, напоминающие язык, которым говорят в Малороссии цыгане, и сочинения г.Шишацкого-Ильича, собирателя песен и преданий, который возжелал славы поэта и вместо пегаса оседлал осла".

Ця груба оцінка П.Куліша народила не менш різку відповідь В.Забіли у адресованому посланні до критика, яке розповсюджувалося по Чернігівщині, а також у низці анекдотів. Тому майже до самої смерті поета відносини двох письменників були складними.

У 1869 р. В.Забіла помер, і П.Куліш відгукнувся на цю журливу подію некрологом, надрукувавши його у Львові, де він проживав з 1868 по 1871 рік, у журналі "Правда" (1869. – №48, груд. – С. 396). В ньому П.Куліш висловив позитивне ставлення до В.Забіли як своєрідного українського поета.

Повернувся П.Куліш до творчості В.Забіли, не називаючи його прізвища, у збірці "Хуторна поезія" (1882), прологом до якої він розміщує "Історичне оповідання" – свої спогади про 40-ві роки XIX ст., про Тараса Шевченка. Ставлення П.Куліша до В.Забіли тут двопланове. З одного боку, він представляє його "поетом з природи", "хуторним проявою", "чолов'ягою з великим природним даром", пісні якого співаються і читаються як серед панства, так і простого народу в рукописах, з іншого, принижує його, розповідаючи про побутове життя В.Забіли.

П.Куліш, оглядаючи розвиток поетичного слова в Україні, зазначає: "Так само, як у Харківщині проявилась рідна поезія за приводом Гулака-Артемовського, а в Полтавщині за приводом Котляревського, так і в Чернігівщині, не знаць і звідкіля, повінуло тоді по тих хуторах поетичним надихом, і козакуватий сусід нашої "молодої княгині" [Олександри Білозерської – майбутньої дружини П.Куліша – Г.С.] був самостійним органом нового почуття нації".

Вказував критик і на вміння В.Забіли створювати яскраві комічні образи, при цьому "виявляючи розум проникливий, чувство глибоке, всеодоліваючий комізм і могутчу сатиру", що могло б сприяти, за твердженням П.Куліша, прояву "другого Гоголя, ще, може, до того Гоголя українського, коли б у нього була така дорога, як у Гоголя, і такі приятелі".

Співставляв П.Куліш В.Забілу і з Т.Шевченком, стверджуючи, що це різні величини в літературі: "великого, що саме розправляє проти сонця крила, і малого, що вже сідав на хуторне сідало".

Критик відзначав і деякі людські риси В.Забіли, його доброту, різнобічний талант, "милосердність до вбогих" і "без усякої міри великодушність до своїх друзів". Але вважав, що все це "з'їла ледача панська жизнь", пристрасть до гри в карти та до всяких наливов, які він сам робив за численними прадідівськими рецептами, що славилися не лише в Україні, а й за її межами. І тут П.Куліш занадто багато місця приділяє пияцтву і картярству В.Забіли, які, на його думку, сприяли тому, що той залишився без господарства, хоча це було не зовсім так. І ця кулішівська точка зору пізніше постійно повторювалася дослідниками творчості В.Забіли, хоча її намагався спростувати І.Франко.

У 1884 р. професор М.І.Петров видав у Києві "Очерк истории украинской литературы XIX столетия", в якому він оглядово розкривав широку панораму життєвої та творчої долі нині знаних і давно забутих письменників, що писали свої твори українською мовою.

У першому розділі своєї праці дослідник виділяє шість основних періодів у літературі XIX ст. Третій із них він визначає як романтико-художньо-літературний, який сформувався в українській літературі під

впливом творчості російського та польського поетів О.Пушкіна і А.Міцкевича. До цього періоду проф. М.І.Петров відносить А.Метлинського, М.Петренка, В.Забілу, О.Афанасьєва-Чужбинського та інших. Крім окремих згадок про В.Забілу в різних розділах книги, він присвячує поету і окремо невеличкий нарис, вписує його творчість у загальноукраїнський контекст, і це дуже важливо.

На початку 90-х років XIX ст. відбувається пошук нових творів В.Забіли. Відомо, що вперше три вірші поета були опубліковані Є.Гребінкою у 1841 р. в його альманасі "Ластівка". В кінці 30-х – на початку 40-х років стараннями відомого діяча культури, володаря садиби Качанівка Г.С.Тарновського була видрукувана невеличким тиражем збірка поезій В.Забіли, яка, на превеликий жаль, з невідомих причин не дійшла до читача. Користувалися популярністю і два вірші В.Забіли, які друкувалися разом з музичним супроводом М.Глінки.

Ще за свого життя В.Забіла опублікував два своїх вірші у газеті "Черниговские губернские ведомости" (1857), редактором якої був поет О.Шишацький-Ілліч. Інші твори В.Забіли розійшлися між читачами у рукописних списках. У цій же газеті була опублікована стаття І.К. (можливо, Кулжинського) "Отрывок из поездки в Москву и С.-Петербург" ("Чернигов. губ. ведом. – 1857. – №16), у якій було сказано, що "песни В.Н. уже поются в народе, а тетрадка его стихов – "Фантазии в стихах на малороссийском языке", с эпиграфом: "Що на серци, то й на языци", або "Горе з лыхом" – давно уже переписываються любителями". Деякі свої вірші поет дарував сам своїм приятелям. Тож на початку 90-х років і було зроблено декілька публікацій його творів у різних журналах, зокрема, Михайлом Комаровим, відомим українським діячем культури, бібліографом.

Вірші поета він друкував з передмовою. Так, у журналі "Киевская старина" (1886. – №9. – С. 171–176) М.Комаров розмістив статтю "К биографии В.Н.Забелы", яка є певною реакцією на "Очерк" М.Петрова. В ній автор використовує відомості, занесені ним раніше до записної книжки зі слів поміщика Чернігівської губернії Г.Л. І тут наводяться декілька цікавих фактів із життя поета.

М.Комаров відзначає доброзичливу вдачу В.Забіли, уміння приваблювати до себе людей, проявляти турботу про них, особливо про тих, які опинилися в біді, вказує на веселий характер, його гумор. І тут же говорить про складні відносини поета з П.Кулішем. І знову, як і попередники, наголошує на потягові поета до рідини, що знаходилась у барильці, через нещасливе кохання. Тому, вважає М.Комаров, В.Забіла так скупо ділився своїми творами з публікою, хоча писав багато. І підтвердженням цього для нього був об'ємний зошит із віршами В.Забіли, який поет передав для

друку в Одесу книгопродавцю В.Бєлому для малоросійського альманаху. На жаль, М.Комаров, який жив у той час в Одесі, не зумів розшукати цей зошит, який так і залишився до нашого часу невідомим.

І все ж М.Комаров здійснив публікацію декількох віршів, розшукавши їх у знайомих В.Забіли. Це, зокрема, вірші "Зовсім світ перевернувся", "Будяк", "Семенова кобила".

У 1893 році у львівському журналі "Зоря" була опублікована стаття українського культурно-громадського діяча, літературознавця і бібліографа Василя Лукича "В.Забіла і єго жартобливе "послание" до Шевченка", в якій дав коротку характеристику творчості В.Забіли і зупинився на зв'язках поета з Т.Шевченком, на створеному В.Забілою гумористичному посланні до Тараса. В кінці статті В.Лукич подає текст послання, який був надісланий йому В.Овсієнком із Семенівки Чернігівської губернії.

А в наступному році Наталка Полтавка (Н.М.Кибальчич) просить редакцію журналу "Зоря" надрукувати замітку "Роман Віктора Забіли", яка базувалася на спогадах її матері Надії Михайлівни Білозерської, рідної сестри Ганни Барвінок (Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш), про перше велике кохання В.Забіли до їх рідної сестри Любові Михайлівни. Ця публікація насичена численними цікавими деталями цієї сумної історії, яка породила цілий цикл поетичних творів В.Забіли.

У 1895 р. у Чернігові згадали В.Забілу у зв'язку з 25-річчям від дня смерті поета. Відомий український письменник Борис Грінченко підготував до цієї дати свої "Спомини про В.М.Забілу", але їх публікація до цього часу не виявлена. В Інституті рукопису Національної бібліотеки ім.В.Вернадського НАН України (в його архівному фонді) збереглася їх чернетка, в якій Б.Грінченко розповідає про В.Забілу, в основному переповідаючи ті свідчення, які він почерпнув із статей П.Куліша та Наталки Полтавки, при цьому звертаючи більше увагу на життєву долю поета, ніж творчу. І це зрозуміло, бо Б.Грінченко не мав у достатній кількості творів, щоб їх аналізувати. Хоча, як він зазначає, і в нього збереглися декілька текстів віршів. Автор "Споминів" згадує і про дві свої зустрічі з В.Забілою в останні роки життя поета. Б.Грінченко вказує на любов простого народу до В.Забіли. Слушний і висновок, який він робить у кінці своїх споминів, і його хочеться подати повністю: "От і все. Що я можу сказати про Забілу, за малість не я винен, а винні ті, що знаючи Забілу, мовчать, а варт би про нього уже знать, бо Забіла, знов кажу, на Чернігівщині був першим провідцем того літературного руху, який тепер розширився по всій Україні. В кінці вискажу бажання, щоб ми частіш згадували про життя і діяльність наших письменників – бо в сих згадках ми й самі набираємося духу й охоти до роботи".

В Інституті рукопису НБ України зберігаються і деякі "Рассказы старожилов" про В.Забілу, в яких поет виступає як гуморист і жартівник, а також копія вірша "Прощальные слова, написанные Виктору Забиле по случаю его смерти" (1897), подарованого господарю садиби Качанівка В.В.Тарновському:

Нехай тобі на могилі соловей співає,
Отой самий, що піснею душу роздирає.
Вже твій коню не поскаче по ланам широким,
Вже тополя не заплаче з явором високим.
Знав ти серце у берези як воно сумує,
Знав ти як воно і в людях жалібно воркує.
За твою сердешну мову всяк тебе згадає,
"Буде битися в грудях серце, аж дух замирає"
Пережив, друже і брате, Тараса Шевченка,
Ти, як він, співав і плакав сам собі тихенько.
І ти, як він, просив людей тебе заховати
Серед степу на приволлі "з вітром розмовляти".
Єдин єще сиротою ти блукав по світу,
Єдин єще сподобався червоного квіту,
Посліднього тебе можна китайкою покрити,
Бо з Тарасом були собі рідной мати діти.
Прощай, брате, хоч душею поживеш на волі,
Бо ти тут не знав ніколи щасливої долі.

У кінці вірша приписка: "В знак глибокого, сердечного уваження, почитання и преданности на память высокоуважаемому Василию Васильевичу Тарновскому от П.П.Ш..."

За два роки до 100-річчя від дня народження В.Забіли, а цієї дати ніхто й не згадав в Україні, у 1906 році Іван Франко у Львові видав збірку поета під назвою "Співи крізь сльози", яку йому надіслав у рукописному вигляді добродій Ілля Дуб'янський із Борзни. Друкуючи її, І.Франко у передмові розповів коротко про В.Забілу і його творчість, вказав на те, що поет, як і інші його сучасники передшевченківської пори, з появою Т.Шевченка не були підготовлені "йти тою новою дорогою", яку прокладав Кобзар, а йти старою, до якої звикли, уже не було "ніякого смислу".

У цій передмові, яка була опублікована також окремо в "Літературно-науковому віснику" у тому ж 1906 році (т. 33) під назвою "Поезії Віктора Забіли", І.Франко аналізує всі наявні вірші поета з метою виявити якомога більше фактів, що стосуються життєвої долі В.Забіли, і робить декілька цікавих висновків: 1) дар поета розкрився вповні по любовній катастрофі; 2) В.Забіла своє наболіле горе виливав на папері, не думаючи і не дбаючи, "чи комусь ті виливи та жалі подобаються, або ні", і в цьому

цінність його поезії; 3) не треба В.Забілу сприймати після любовної катастрофи "відлюдком, сентиментальним трубадуром", і це підтверджує його спілкування з М.Глінкою та іншими відвідувачами Качанівки 1838 р. "Забіла, – підкреслює і.Франко, – не допускав до таємного світу своєї душі і старався шумом та гомоном товариської забави заглушити своє горе та закрити перед собою самоту, яка ждала на нього в його домашнім куті".

І.Франко намагається з'ясувати час написання переважної більшості творів В.Забіли. Розкриваючи їх зміст, він вважав, що це був період з 1836 до 1839 або 1840 р. В той же час І.Франко доводить, що цим творчість поета не завершується, а продовжується і пізніше. Але ці твори не піднімаються до вершин поезії Т.Шевченка.

І.Франко не погоджується з проф. Ол.Котляревським, який вважає, що творчість В.Забіли розвивалася під впливом Шевченка. І тут слід врахувати те, що його вірші були написані до появи першого видання "Кобзаря". При цьому І.Франко слушно заявляє, що "поезія Забіли така проста, нештучна, декуди примітивна, його думки, образи, стилістичні звороти виявляють так мало якоїсь літературної школи, що думка – дошукатися тут яких літературних ремінісценцій являється мені зовсім зайвою... Сяк чи так, а в віршах Забіли маємо цінний причинок до історії нашого письменства в часі, коли воно без вироблених іще провідних ідей, інстинктивно і самосівно ставило перші кроки".

Друга стаття І.Франка "До біографії та характеристики В.Забіли" теж була опублікована у збірнику "Співи крізь сльози". Вона слідувала за надрукованими в книзі віршами. В ній подана інформація про перші публікації творів В.Забіли, про ті матеріали, які супроводжували їх, а також статті, опубліковані в різних виданнях про поета. Передаючи їх зміст і широко цитуючи, І.Франко висловлює своє ставлення до окремих тверджень авторів. Так, він вважав, що заява П.Куліша про те, що В.Забіла міг би бути "другим Гоголем, та ще й українським", не мають особливих підстав. Проте І.Франко судить про це на основі кількох творів В.Забіли, а П.Куліш знав його особисто, чув його оповідання, насичені сатиричними характеристиками, та ще й при цьому підкріплені мімікою, зовнішніми зображувальними засобами. Мабуть, у П.Куліша були вагомі причини так заявити. Але І.Франко має рацію, коли не погоджується з П.Кулішем, який вказував на багатство, пропите та програне у карти В.Забілою. І доводи І.Франка досить аргументовані.

І.Франко слушно не погоджується і з М.Комаровим про віднесення деяких творів В.Забіли, зокрема "Будяк", "Семенова кобила", до жанру байки. "На мою думку, – пише І.Франко, – се зовсім не байки і будова в них зовсім не байкова. Се просто автор оповідає – більш або менш докладно – сцени з життя, які він міг бачити на власні очі".

І в цій статті І.Франко знову підтверджує думку про те, що В.Забіла навіть у віршах на соціальну проблематику не піднімається врівень до Шевченка, а залишається в рамках свого таланту.

Статті І.Франка дали можливість об'єктивно оцінити значення спадщини В.Забіли і визначити його місце в українському літературному процесі.

Публікація В.Гнатюка побудована на листі Ганни Барвінок (О.М.Білозерської-Куліш) до автора і уточнює деякі факти біографії В.Забіли.

Паралельно з випуском збірника творів В.Забіли "Співи скрізь сльози", підготовленим І.Франком, у 1906 р. В.Мировець (псевдонім відомого українського літературного критика і педагога В.Ф.Дурдуківського) у журналі "Кивская старина" друкує підбірку віршів поета і передмову до них "Життя і твори Віктора Забіли", в якій на основі всіх попередніх публікацій висвітлює життєву і творчу долю письменника.

У наступні післяреволюційні часи критика не була прихильна до В.Забіли, його твори не перевидавалися, і лише в нарисах української літератури згадувалося ім'я поета, йому присвячувалося по декілька рядків або сторінок. Серед праць 20-х років ХХ ст. виділимо лише статтю А.Лященка "Т.Шевченко і В.Забіла", надруковану в академічному збірнику, в якій розглядаються життєві та творчі взаємини двох поетів, а також статтю Є.Кирилюка 1936 р. "Невідома збірка творів Віктора Забіли", яка пов'язана з розшукованою в Бібліотеці АН України літературознавцем невідомою збірочкою поета, яка могла з'явитися у 40-х роках ХІХ ст. і про яку ми згадували вище. Є.Кирилук розкриває особливості художньої творчості поета-романтика у зв'язку з його життєвою долею. На той час це одна із ґрунтовних характеристик спадщини В.Забіли.

У подальші роки творчість поета знайшла значно ширше і глибше розкриття. Але це вже інший історичний період, і розвідки вчених цього часу більш доступні сучасному дослідникові.

Наш огляд праць про В.Забілу, які були опубліковані в стародруках, а деякі до цього часу знаходяться в архівних сховищах, мав на меті привернути увагу до них наших сучасників, показати, як спадщина поета висвітлювалась у них, на що більше зверталась увага і в чому проявлялася значущість цих досліджень.

У зв'язку з тим, що майже всі згадані нами статті нині малодоступні широкому дослідникові, ми вирішили зробити їх передрук, збереженням тогочасного правопису і мовних особливостей авторів, наблизивши їх до сучасного читача і надавши їм можливість відчути подих тієї епохи, представити тих, хто був першими в осмисленні спадщини визначного поета-романтика першої половини ХІХ ст. Віктора Забіли. При цьому слід застерегти, що в статтях є неточності, припущення, які спростовані чи уточнені в сучасних працях, що опубліковані у нашому збірнику.

Публікації про В.Забілу (др. пол. XIX – поч. XX ст.)

П.Куліш

Віктор Забіла (некролог)

У листопаді 1869 року помер на Україні у городі Борзні, сивим дідусем, письменник давньої школи Віктор Забіла. Він був багатого батька син, служив колись у гусарах чи кирасирах, любив жити по-панській, щоб гостювали в його пани раз по раз, як то на Україні не за давніх ще часів. Через се звівся неборак до тла і останок віку дожив у сестри-жалібниці на ласкавому хлібі. Добрий був чоловік з нього і до простих людей. Своім кріпакам повибудовував хати порядні. Шевченко і П.Куліш любили в нього гостювати, бо мав великий дар до сміхотворства; вважали вони його за такого коміка в оповіданнях словесних, яким був його товариш по школі, Гоголь, у творах писаних. Коли б доля поставила його замолоду між такі люде, як Гоголь, а не між офіцерства, то вийшов би з нього артист великий. У Галичині деякі співи його, як-от: "Не щербечи, соловейко", "Гуде вітер вельми в полі", – сталися народними. Мав Віктор Забіла від природи правдивий дар поезії, та нікому було його підпирати і направляти. Через се в його піснях мало чистої, немішаної поезії і доброго народного смаку, і проте заслугує й він дяки в потомства, бо ще тоді почав свої співи складувати, як Шевченка не було в словесності. За життя покійника Забіли критика українська була до нього надто жорстока. Гнівались на нього за 1847 рік. Не вмів оцінювати тих мук, яких тоді дізнали передовики українські, та ще лестивсь до вельможних панів, що того не заслуговали. Мертвому весь недорозум прощено; плакали по ньому ті самі очі, що з погордою на його хиби дивились. Здався він мертвий чистим первоцвітом українським, що мовби на нього і одна крапелька української грязі не впала... Чистими слізьми брати по братові заплакали.

Куліш П.О. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 550–551.
Вперше надруковано в журналі: Правда. – Львів, 1869. – №48. – С. 396.